

УДК 37.017

Лариса БОРИСЕНКО
м.Київ

Подолання стереотипів мислення як умова самоактуалізації особистості майбутніх викладачів економіки

У статті розглядається один з аспектів формування особистості майбутнього викладача економіки: її самоактуалізація. У центрі уваги знаходяться шляхи подолання стереотипів мислення, які полягають у тому, щоб ініціативно, через творче протистояння оточенню утвердитись у статусі особистості, реалізувати закладену інтенцію через нарощування потенціалу людського способу існування.

Проблема розвитку та формування особистості майбутніх викладачів економіки, їх професійних і соціально важливих якостей у ході здобуття професійної освіти набуває нині особливого значення, так як створює можливості для цілеспрямованого впливу на розвиток пізнавальної, інтелектуальної, емоційно-вольової сфери студентів із врахуванням особливостей їхнього психічного складу.

Новий тип суспільних відносин вимагає нових підходів до професійної підготовки майбутніх фахівців-економістів та викладачів економіки, що відповідають потребам розвитку цих відносин та базуються на переконанні, що основою формування всебічно розвинутої особистості фахівця є реальні соціальні відносини у тому оточенні, де формуються соціально значущі потреби особистості.

Таким чином, у складних умовах соціально-економічного розвитку України на початку ХХІ століття майбутнім викладачам економіки потрібно:

- 1) мати глибокі фахові знання з економіки;
- 2) мати глибоку психолого-педагогічну підготовку;
- 3) бути високорозвинутою, гармонійною особистістю, яка забезпечить собі та іншим найефективніше функціонування.

Проблема розвитку та формування високорозвинутої особистості багатоаспектна. У даному дослідженні ми розглядаємо один із аспектів цієї проблеми - шлях до самоактуалізації особистості через подолання стереотипів мислення.

Самоактуалізація особистості - це реалізація потреби росту, згідно з теорією мотивації особистості А.Маслоу.¹ На думку А. Маслоу, більшість людей народжуються з потенціалом психологічного росту та відповідної потреби.

¹ Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы. /Пер. с англ. М.: Смысл, 1999. - с.380

Однак, незважаючи на те, що майже всі мають такий потенціал, лише малий процент людей реалізує його. Частково це пояснюється сліпотою людей щодо свого потенціалу: вони не знають ні своїх можливостей, ні того, як Самоактуалізація нагороджує людину.

Таким чином, самоактуалізацію особистості студента ми розглядаємо як мету формування особистості майбутнього викладача економіки, з одного боку, і як результат сформованої високорозвиненої особистості, з другого боку. І дійсно, серед опитаних студентів Київського національного економічного університету

I-IV курсів виявлені мотиви навчальної, науково-дослідницької діяльності свідчать про наявність у них здібностей до творчості, невимушеної поведінки, турботи про рідних та друзів, допитливості, постійного психологічного зростання. Навпаки, відсутність пізнавальних мотивів навчання, якщо воно нав'язане з боку оточення (престижність вищої освіти, матеріальні мотиви та ін.) - приводять до протилежної поведінки студентів, які не прагнуть реалізувати потребу росту. У зв'язку з цим, як пише А.Маслоу, ми не можемо визначити точно, які потенції приховані в кожному студенті, не можемо визначити, яким би міг стати його інтелект у кращих умовах - ми можемо визначити лише те, яким він є в конкретних, існуючих умовах. Тому доцільно, на наш погляд, було б з'ясувати, яка поведінка студента приводить його до самоактуалізації. За А.Маслоу, часто індивіди, не знають своїх можливостей та здібностей, тому й реалізувати їх у них теж немає можливості.

У ході вивчення психолого-педагогічних дисциплін у КНЕУ перед студентами відкриваються можливості пізнати суть своєї особистості, виявити за допомогою різноманітних психологічних методик особливості своєї пізнавальної, інтелектуальної, емоційно-вольової сфери, станів, індивідуально-типологічних, характерологічних особливостей, комунікативних та організаторських здібностей, спрямованості, потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій власної особистості. Психолого-педагогічний курс має також озброїти студентів сукупністю психолого-педагогічних знань, методів і засобів розкриття та реалізації власної індивідуальності, розвитку творчого потенціалу, становлення себе як соціально та психологічно зрілої особистості, здатної "включитися" в існуючу (сьогодні динамічну) соціальну структуру з урахуванням своєї індивідуальності і творчо самоздійснювати своє життя, своє життєве призначення.

Однією з перешкод на шляху до самоактуалізації студентів як майбутніх викладачів економіки можуть бути стереотипи мислення, які виступають тим гальмом, що не дає можливості реалізувати притаманний даній особистості творчий потенціал, не забезпечує здатність виразити себе і розвиватися у своєму стилі, особливо в юнацькому віці.

Стереотипи мислення - це звичка мислити певним чином. Стереотипи роблять процес мислення одноманітним, догматичним та позбавленим творчості. Певний стереотип мислення може бути великою перешкодою на шляху до досягнення поставленої мети. Для подолання негативного впливу стереотипів необхідно набувати навичок їх своєчасного розпізнання, аналізу і поступової нейтралізації.

У книзі "Практическая психология для менеджеров" (ч.3, гл. 6 - автор Соловьева Е.А.) виділені такі стереотипи мислення²:

² Практическая психология для менеджеров - отв.ред. Тутушкина М.К. - М.: 1996. - 242 с.

1. **"Фільтрування"** - Ви вибираєте лише негативні моменти у Вашому житті і маніпулюєте ними, "відфільтровуючи" всі позитивні аспекти ситуації.
 2. **"Поляризоване мислення"** - речі трактуються або чорними або білими, або позитивними або негативними. Середини не існує.
 3. **"Надмірне узагальнення"** - Ви спрямовані до узагальненого рішення, яке випливає з одиничного факту. Якщо з Вами трапилось щось погане, Ви чекаєте, що так буде знову і знову...
 4. **"Знавець людей"** - не спираючись на факти, Ви оцінюєте людей, "знаючи", чому Вони діють так чи інакше. Особливо Ви здатні визначати, що люди відчувають щодо Вас.
 5. **"Катастрофічність"** - Ви чекаєте нещастя. Коли Ви дізнаєтесь про проблеми інших, у Вас тут же виникає думка: "Це може трапитись і зі мною".
 6. **"Персоналізація"** - Ви уявляєте, нібито слова, думки та справи інших людей - це своєрідна реакція на Вас. Ви порівнюєте себе з іншими, намагаючись визначити, хто краще виглядає, хто розумніший та інше.
 7. **"Контрольовані помилки"** - якщо Ви відчуваєте зовнішній контроль - Ви почуваете себе жертвою неминучого, відчуваєте безпорадність. Помилки внутрішнього контролю Ви відносите до страху, до випадкових дій.
 8. **"Помилки справедливості"** - Ви відчуваєте гнів та роздратованість, дійсно, знаєте, що це є справедливим, але інші люди з Вами не згодні.
 9. **"Засудження"** - ви вважаєте інших людей відповідальними за Ваші переживання та засуджуєте їх або себе за кожну недоречність.
 10. **"Повинність"** - у Вас є правила поведінки та дій для себе та інших. Люди, які порушують ці правила, загрожують Вам і Ви самі відчуваєте провину, якщо відходите від цих правил.
 11. **"Емоційне осмислення"** - Ви автоматично вірите в те, що Ваші почуття безпомилкові. Так, якщо Вам нудно, то, значить, Ваш партнер погана та нудна людина.
 12. **"Помилки мінливості"** - Ви чекаєте, що інші будуть змінюватись згідно з Вашими вимогами, якщо Ви докладете достатньо зусиль та старання. Вам необхідно змінювати щось в людях.
 13. **"Глобальний рівень"** - Ви на основі одного чи двох фактів складаєте негативне судження, тобто робите "з мухи слона".
 14. **"Бути правим"** - Ви впевнені, що Ваша точка зору або дії - корисні. Можливість помилки не усвідомлюється і Ви "йдете" до іншої проблеми, демонструючи свою правоту.
 15. **"Помилки винагороди"** - Ви чекаєте, що всі Ваші жертви будуть винагороджені і відчуваєте прикрість, коли цього не відбувається.
- Кожній людині певною мірою притаманний той чи інший стереотип мислення. Саме тому необхідно працювати над собою, докладати необхідних зусиль для їх подолання, для оптимізації свого мислення. Наведений перелік стереотипів мислення може бути доповнений, але ми відібрали ті, які зустрічаються серед студентів найчастіше.
- За результатами проведених досліджень на наявність стереотипів мислення у студентів I-го та IV-го курсів різних форм навчання Київського національного економічного університету були виявлені домінуючі стереотипи мислення, яких би студенти хотіли позбутися. Було опитано шість груп респондентів по 100 чол.:

I, IV курсів денної, вечірньої, заочної форми навчання. Також були виявлені коефіцієнти стереотипності мислення (КСМ, див. табл.).

№ п/п	Форми навчання	Курс	Кількість респондентів		
			КСМ низький	КСМ середній	КСМ високий
1.	Денна	I	11	23	66
2.	Вечірня	I	20	28	52
3.	Заочна	I	16	31	53
4.	Денна	IV	37	39	24
5.	Вечірня	IV	45	27	28
6.	Заочна	IV	50	24	26

Виявилось, що різним (за формою навчання) групам I-го, IV-го курсів притаманні різні показники КСМ. Причому, для студентів денної форми навчання (I-го курсу) притаманні вищі показники КСМ, ніж вечірньої, заочної форм навчання. З інтерпретації отриманих даних за допомогою методики розпізнавання та нейтралізації "стереотипів мислення" виявилися цікаві тенденції.³

1. Студенти денної форми навчання I-го курсу виявили у себе стереотипи мислення, яких би хотіли позбавитись; причиною їх вважають невпевненість, пов'язану з адаптацією до нових умов життєдіяльності;

відсутність деяких комунікативних умінь, відсутність навичок ефективної навчальної діяльності за умов високої інтенсивності.

2. Студенти вечірньої і заочної форм навчання I-го курсу мають приблизно однакові показники КСМ, але вони нижчі, ніж у студентів денної форми навчання. Це пояснюється тим, що цим групам респондентів потрібно поєднувати навчальну і професійну діяльність, а це збагачує їх досвід, розширює коло спілкування, прискорює соціалізацію особистості. Тому стереотипів мислення у них виявилось менше.

3. Для студентів денної форми навчання IV курсу притаманні нижчі показники КСМ, тобто вони виявили у себе менше стереотипів мислення, яких би хотіли позбавитись; це пояснюється тим, що в ході засвоєння дисциплін психолого-педагогічного курсу студенти збагатилися знаннями, вміннями, навичками самоспостереження, спостереження, вивчили особливості своєї психічної сфери; побачили, відчули свої сильні і слабкі сторони власної особистості; освоїли техніку розпізнавання, раціоналізації і нейтралізації стереотипів мислення.

4. Для студентів вечірньої і заочної форм навчання IV-го курсу, притаманні показники КСМ, які нижчі в порівнянні зі студентами I-го курсу, і вони майже

³ Дослідження індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності. Методичні вказівки до виконання роботи з дисципліни "Основи психології та педагогіки" /Укл.: Козаков В.А.. - К.:КНЕУ, 1998- С.18

зрівнялися з групою денної форми навчання завдяки надбаному досвіду навчальної діяльності та знанням "Основ психології та педагогіки".

Далі виникає питання, які ж саме стереотипи мислення (СМ) притаманні студентам 1-го та 4-го курсів. При аналізі отриманих відповідей респондентів стає очевидним, що для різних груп характерні різні СМ, яких би вони хотіли позбутися, застосовуючи техніку їх нейтралізації.

1. Для студентів 1-го курсу характерні такі СМ:

а) "поляризоване мислення" - означає категоричність суджень: "все або нічого", "так чи ні", "любов або ненависть"; у навчальній діяльності та в спілкуванні воно проявляється в дихотомічних судженнях, які супроводжуються неадекватною оцінкою ситуації;

б) "катастрофічність" - як вважають респонденти, - це помилкове судження, "всі негативні події у інших обов'язково стосуються мене"; "якщо мій одногрупник на екзамені отримав низькі бали, а ми разом готувалися, значить мене чекає неуспіх";

в) "надмірне узагальнення", - на думку респондентів, цей СМ заважає особистості жити і мислити без внутрішнього протистояння, тривоги і страху: "я так старанно готувався до семінару, але не зміг нічого суттєвого повідомити... невже буде так і надалі...";

г) "фільтрування" - як зазначають респонденти, цей СМ створює упереджене, негативне судження щодо власних невдач у всіх сферах життєдіяльності: всі позитивні елементи "відфільтровуються", залишаються тільки негативні, тобто світ сприймається в чорному, похмурому забарвленні.

2. Для студентів IV курсу притаманні такі СМ, які найчастіше зустрічаються в їх житті:

а) "персоналізація" - це помилкові судження на основі порівняння себе з іншими, постійне оцінювання себе та інших, - "хто має більші успіхи: я чи він (вона)", "хто отримає престижну роботу після закінчення університету: я чи мій товариш";

б) "помилки справедливості" - виявляються у студентів - старшокурсників, які вже мають певний досвід навчальної діяльності, мають певні знання, уміння, навички, добре орієнтуються в нестандартних ситуаціях; але в спілкуванні часом роздратовуються, гніваються, доводять свою правоту; постійно знаходяться в процесі боротьби за справедливість;

в) "емоційне осмислення" - респонденти вважають цей СМ помилковим, бо він суперечить об'єктивній оцінці ситуації та людей: "якщо викладач мені не подобається - значить він некваліфіковано викладає предмет", "якщо мені нудно - значить, мій партнер нудна людина";

г) "помилки мінливості" - цей СМ, як вважають респонденти, формує звички змінювати щось в інших: "він повинен змінити свою поведінку, бо я цього вимагаю".

Таким чином, проаналізувавши вищевказані стереотипи мислення, які виявили респонденти у себе і яких би хотіли позбавитись, можна розглянути причини СМ виникнення та намітити шляхи їх подолання. Ми вважаємо, що причинами їх є соціально-психологічні особливості юнацького періоду⁴. Це період, протягом якого молода людина поступово справляється як зі статевим дозріванням, так і з новою суспільною дійсністю, і з самим собою. Доросла в статевому відношенні молода

⁴Лозниця В.С. Основи психології та педагогіки. Навч.Посібник. - К.: КНЕУ, 2001. - С.136

людина ще далеко не дозріла в психічному і суспільному відношеннях. Якщо прагнення бути дорослим не супроводжується достатньою базою моральних цінностей, то вона легко знаходить негативну сферу життєдіяльності (куріння, наркоманія, алкоголізм, соціальний цинізм)...Типовими для юнацького віку є неспокій, юнацький аутизм, самоспостереження, роздуми над собою і над сенсом життя. Оскільки психічний розвиток молодшої людини ще не досяг стадії зрілості, вибір професії, питання про подальший напрям життя бувають часто випадковими, спонтанними. Саме в цей період суспільного і психічного дозрівання часто супроводжується почуттями повної безвихіді і безпорадності. Звідси випливають або посилені інтенсивність контактів з ровесниками, або самотність і песимізм. Юнацькому періоду притаманні такі риси як прагнення повної незалежності, початок свідомого самовиховання. Одночасно загострюється ранимість сприйняття, молодим притаманна односторонність у своїх оцінках, нетерпимість, категоричність. У світі максималізму, нереального ідеалу реальна дійсність "дається похмурою, а це пригнічує діяльність, породжує песимізм і відчай. Саме тому соціальна активність молодих людей часто приймає форму негативізму і суцільної критики. Найголовніша особливість юнацького віку - це усвідомлення особистої індивідуальності, неповторності, і як усвідомлення цього можуть виникнути внутрішні напруженості, неспокій, почуття самотності. Прагнення молодих людей до самоствердження, юнацький максималізм та малий життєвий досвід приводять їх до перебільшення власної оригінальності. Їм здається, що ніхто так не любив, не страждав, як вони.

Ці особливості юнацького віку впливають на процес мислення. Невірні судження ведуть до невірних прийнятих рішень, а потім - до невірних дій. Таким чином, формуються своєрідні способи мислення, тобто стереотипи мислення. У даному випадку стереотипи мислення є продуктом суспільства, що створює значний бар'єр у досягненні самоактуалізації. Щоб створити умови для розвитку та реалізації свого потенціалу, необхідно сформувати правильне, неупереджене мислення; зрозуміти, що здібності, які притаманні кожній людині вимагають функціонування і самовираження, щоб їх використовували і застосовували за призначенням, а це неможливо за наявності в особистості стереотипів мислення.

Виникає справедливе питання, як нейтралізувати стереотипи мислення? По-перше, існують методи та техніка подолання СМ: виявлення, ідентифікація та раціоналізація. По-друге, формування нових правильних афірмацій, які відкривають шлях до самоактуалізації, тобто набуття "справжності", повноцінності, перетворення в особистість "у повному розумінні цієї категорії. По-третє, прагнути і постулово формувати заплановані зміни в поведінці, яка веде до самоактуалізації особистості. По-четверте, визнати, що самоактуалізація, це примирення із внутрішнім "я", його самовизнання, тобто реалізація прихованих здібностей і соціальних можливостей особистості.

Майбутні викладачі економіки повинні заглибленіше, ніж інші, сприймати реальність, бути ближчими до оточуючого світу, краще розуміти інших. Їх призначення - постійно вчитися та навчати інших, здійснювати постійний вибір дій, які будуть відповідати критеріям необхідності й достатності і зможуть піднести людину до вчинків добра та любові, істини та краси.

Стаття надійшла до редакції 01.11.2002 р.

Лариса БОРИСЕНКО

**Преодоление стереотипов мышления как условие
самоактуализации личности будущих учителей
экономики**

Резюме

В статье рассматривается один из аспектов формирования личности будущего учителя экономики: ее самоактуализация. В центре внимания находятся пути преодоления стереотипов мышления, которые состоят в том, чтобы инициативно, через творческое противостояние к окружающему миру утвердиться в статусе личности, реализовать заложенную интенцию через наращивание потенциалов человеческого способа существования.

Larisa BORISENKO

**Overcome of thinking stereotypes as the way to in self-actualization
of future economics teachers**

Summary

The article considers one of the aspects of personality formation of the future economics teacher: his/her self-actualization.

It focuses on the ways to overcome the thinking stereotypes, which strengthen oneself in a status of personality with initiatives and through creative opposition to environment, and which realise the intention through the growth of potential of human existence.